

Resum

Entre les revolucions de 1835 i de 1868 la cultura catalana, i en especial la historiografia, evolucionà sota la influència predominant del romanticisme. Dins la cultura occidental, el romanticisme, nascut com a revisió crítica de la Il·lustració, va encetar el debat modern al voltant dels límits de la raó i ha donat lloc fins als nostres dies a un seguit de rebrotades (els diversos neoromanticismes), enriquides progressivament pels empelts amb un racionalisme que també ha sabut reaccionar a les crítiques i anar-se fent més comprensiu. Aquesta fecundació recíproca i la persistència del debat entre les dues actituds bàsiques davant la peripècia humana demostra que cadascuna d'elles és portadora d'una veritat profunda (encara que parcial), fet que invalida les desqualificacions mútues encara freqüents. La historiografia catalana dels decennis centrals del segle XIX té una base sòlida en l'obra de Capmany, que és un producte genuí del debat suscitat a Catalunya pels postulats de la Il·lustració, i uns punts febles, que són: la relaxació de la metodologia crítica aplicada a documents i narracions històriques i el mimetisme respecte a les consignes i formes literàries de moda dins el romanticisme europeu postrevolucionari. El context local, marcat per una frustrant transició entre l'Antic Règim i el liberalisme que no desmuntà sinó que confirmà els trets assimilistes i autoritaris de l'Estat espanyol amb base a Madrid, explica, tanmateix, que la historiografia romàntica catalana no sigui una enyorança genèrica de les formes de vida tradicionals malmeses per les revolucions, sinó que tingui com a eix la reivindicació d'un patrimoni nacional específic, ancorat en un esperit de llibertat capaç d'enfrontar-se a les adversitats en el passat i carregat encara de futur.

Abstract

Between the revolutions of 1835 and 1868 Catalan culture, and the study of history in particular, developed under the predominant influence of Romanticism. Within Western culture,

Romanticism, born as a critical reaction to the Enlightenment, opened the modern debate about the limits of reason and has been succeeded by a series of new outbreaks (the various neo-Romanticisms) right down to our days. These outbreaks of Romanticism have been increasingly enriched by grafts of a rationalism that has also known how to react to criticism and has become steadily more inclusive. This reciprocal fertilisation and the persistence of the debate between the two basic attitudes to human vicissitudes show that each of us is bearer of a profound (though partial) truth, which removes credibility from the still frequent mutual attacks. Catalan history in the middle decades of the XIXth century had a solid basis in the work of Capmany, who was a genuine product of the debate that the postulates of the Enlightenment inspired in Catalonia. This also had certain weak points, such as the relaxation of critical methods of examination of documents and historical narratives, and imitation of the slogans and literary styles which were fashionable in European post-revolutionary Romanticism. The local context was marked by a frustrating transition from the *Ancien Régime* to a liberalism that did not destroy the assimilationist and authoritarian features of the Spanish state based in Madrid, but indeed confirmed them. This context explains, too, why Catalan Romantic history was not a general longing for the traditional forms of life damaged by revolutions, but had as its main axis the demand for specific national resources. Romantic history was anchored in a spirit of liberty, able to face the adversities of the past and still pregnant with hope for the future.

Entre els historiadors catalans del segle xx, les obres del romanticisme no han fruit mai d'un gran prestigi, tot i que sempre han estat considerades molt influents o fins i tot determinants del perfil que ha presentat la historiografia al nostre país durant una bona temporada. Jaume Vicens i Vives, que en tenia una imatge pèssima, tendia a allargar el predomini del corrent romàntic fins al seu temps i, més concretament, fins als seus rivals professionals directes, els deixebles d'Antoni Rubió i Lluch. Aquest darrer mestre, tanmateix, no havia tingut pas un concepte gaire més elevat de la historiografia romàntica, que associava també a l'amateurisme; però, per això mateix, ell —catedràtic de cap a peus— se'n deslligava, personalment i més encara com a cap d'una escola de grans ambicions erudites i acadèmiques. De fet, Rubió i Lluch considerava que l'etapa pròpiament romàntica de la historiografia catalana havia estat molt breu, i la fixava entre les revolucions de 1835 i 1868.

La nostra aproximació se cenyeix a aquesta delimitació cronològica estreta, que té moltes virtuts, encara que no ignorarem la influència dels historiadors del segon terç del segle xix sobre autors posteriors, ni tampoc el seu deute envers els antecessors del segle xviii i, fins i tot, envers els escriptors de centúries més reculades. És precisament aquesta qualitat de nexa transmissor entre pràctiques disciplinàries d'èpoques molt diferents allò que fa de la historiografia romàntica un dels fenòmens culturals més transcendents de la Catalunya vuitcentista.

El 1836 va ser editada l'obra *Los condes de Barcelona vindicados* de Pròsper de Bofarull, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i cap visible de l'Acadèmia de Bones Lletres. El 1860 començaren a aparèixer els volums de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Víctor Balaguer. Forma part de la reconstrucció més usual de la història de la historiografia catalana moderna considerar que aquestes dues obres no poden situar-se en el mateix pla; que la primera és una obra de primer rengle, fruit d'una investigació seriosa, mentre que la segona és un treball de mera divulgació, en els confins de la mera literatura i allunyat de les exigències crítiques pròpies de la disciplina. El nostre argument principal s'apartarà d'aquesta estimació tradicional i considerarà que, precisament, la *Historia de Cataluña* de Víctor Balaguer és una conseqüència directa d'un clima cultural creat i estimulat per Pròsper de Bofarull; i no sols una conseqüència, sinó l'obra més ambiciosa i reeixida dins l'estil romàntic afavorit dins aquell ambient. Per aquesta raó, convertim des d'ara l'obra de Balaguer en el punt de referència principal de la nostra dissertació analítica.

El romanticisme, tal com l'entenien els seus conreadors en el ram de la historiografia a mitjan segle XIX, era una fórmula literària. Nosaltres pensem que més enllà d'aquesta opció formal hi havia unes implicacions metodològiques importants, i no totes negatives; però no creiem oportú d'exposar-les altra vegada a nivell teòric en aquesta seu, entre altres raons perquè això ens portaria a parlar de l'historicisme il·lustrat de Capmany, de la seva evolució cap al romanticisme en ple segle XVIII i de la complicada relació entre aquest antecedent i la rebrotada del segon terç del segle XIX. Acceptarem provisionalment aquella percepció ingènua dels joves romàntics de 1840, que pensaven que imitar la prosa de determinats escriptors europeus no tenia gaires implicacions de fons, i preguntar-nos què hi pensaven posar darrere la pantalla romàntica. El romanticisme és un dels paràmetres subjacents a l'obra històrica de Víctor Balaguer i dels seus companys i competidors; quins són els altres?

1. El romanticisme com a opció literària

«...habrá días que mis lecciones parecerán una novela. Sin embargo, protesto desde este instante y afirmo que nada novelesco hallará cabida en mis lecciones. Procuraré amenizar estas cosas como pueda y nada más. Si hay hechos que por sí solos son un cuadro, yo no haré más que ponerle un marco al cuadro. Poetizar, dramatizar un hecho, no es mentir ni anovelar, como no es falsificar un pasaje histórico el que un pintor dé expresión a los rostros, color a los trajes y vida a las personas; como no es destruir un diamante rodearle de un cerco de oro».

Víctor BALAGUER, *Bellezas de la Historia de Cataluña*,
Barcelona, Narciso Ramírez, 1853, vol. I, p. 18-19.

És ben conegut que els historiadors arxivers del segle XVIII van fer *tabula rasa*, que van tallar amb la tradició historiogràfica barroca per poc veraç i van mirar de reconstruir el discurs sobre

el passat de cap a cap i des d'unes bases més pures: a partir sols dels documents autèntics. Tota la historiografia contemporània deriva d'aquesta revolució metodològica, que empeltà l'escriptura de la història en l'arbre de les ciències i del coneixement empíric i la va allunyar de la literatura creativa.

No obstant això, per als historiadors del segle XVIII era clar encara que una via no substituïa completament l'altra; que, per un costat, hi havia l'Erudició, lligada a les normes de la investigació documental i a les exigències del debat sobre la veritat, i per l'altre, continuava existint la Història, com a gènere literari amb les seves regles de composició i els seus models clàssics. Els historiadors arxivers setcentistes mantenien un respecte reverencial per la Història i, en fer ells mateixos Erudició, tenien una consciència aguda de la imperfecció i provisionalitat dels seus productes escrits. Els membres de l'escola de Bellpuig de les Avellanes o Jaume Villanueva, amb la seva prosa instrumental i descurada, presenten de forma molt característica una modèstia literària que, implícitament si no de manera oberta, reclamava la conciliació entre els dos estils en un futur més o menys llunyà. I explícitament, el marquès de Llió i els seus continuadors de l'Acadèmia de Bones Lletres barcelonina miraven de sistematitzar les regles de l'Erudició (de l'erudició crítica arxivística i bibliogràfica) amb la vista posada en la redacció futura d'una Història (d'una història de Catalunya que havia de ser satisfactòria també des del punt de vista de la preceptiva literària).

El lligam entre Erudició i Història auspicat pel marquès de Llió, a mitjan XVIII, s'havia enfortit al segon quart del segle següent a través de la figura de Pròsper de Bofarull, que dirigia alhora les dues institucions: l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Acadèmia de Bones Lletres. L'Arxiu seguí sota la direcció d'altres membres de la mateixa dinastia erudita fins al començament del segle XX, i els Bofarull continuaren també manifestant-se com a historiadors a través de l'Acadèmia. El projecte d'escriure una història de Catalunya d'estil elegant i amb base documental sòlida mantingué la seva centralitat en aquell ambient, encara que l'edició de la inacabada crònica siscentista de Jeroni Pujades —considerada pels Bofarull com la darrera història general de Catalunya digna d'aquest nom— i l'aparició de la principal obra nova de Pròsper de Bofarull, *Los condes de Barcelona vindicados*, deixaven clar, l'any 1836, que quedava molt de camí abans de poder arribar a la desitjada simbiosi.

El mateix cap de l'escola vuitcentista n'era conscient, de les seves limitacions personals com a narrador i com a constructor, i se sentia una mica com Moisès, que arribà a endevinar els paisatges de la Terra de Promissió sabent que no els havia de trepitjar. El punt fort del primer dels Bofarull era l'erudició: el domini de la documentació reial dipositada en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'expertesa en el reconeixement de documents de l'època medieval i el control de la producció crítica acumulada pels homes de les generacions immediatament anteriors. Però com a la majoria d'aquests darrers, li mancava la capacitat d'escriure per a un públic no especialitzat. Aquesta impotència personal, sumada a l'absència de models clars dins la tradició local, dugué Pròsper de Bofarull a permetre i a estimular,

fins i tot, entre els seus seguidors l'exploració de la faceta literària de la historiografia, en castellà, com a llengua moderna de la cultura superior a Espanya, i en la perspectiva del segle, és a dir segons l'estil romàntic conreat amb èxit per autors alemanys, britànics i francesos.

Entre els joves que respongueren a la crida de Pròsper de Bofarull hem de comptar Pau Piferrer i Jaume Tió, tots dos desapareguts prematurament, i el més tardà Víctor Balaguer, destinat, com és sabut, a una carrera molt llarga. Però potser la figura més significativa del grup és Antoni de Bofarull i de Brocà, nebot de Pròsper i principal col·laborador del cèlebre director de l'Arxiu i de l'Acadèmia. Jaume Tió, Antoni de Bofarull i Balaguer van abordar els temes històrics a través del teatre abans de fer-ho en prosa i de derivar des de l'evocació lliure d'episodis cap a un plantejament sistemàtic. I talment com Piferrer, Balaguer invocà l'autoritat de Pròsper de Bofarull per tal d'assegurar davant els lectors la base seriosa de les seves narracions. La diferència és que Balaguer, arribat a la historiografia en el decenni de 1850, podia afegir com a antecedents immediats els noms del mateix Pau Piferrer, mort el 1848, i d'Antoni de Bofarull, que, amb les seves llegendes històriques i les versions modernitzades de cròniques reials, havia començat ja a acumular prestigi literari i erudit.

Donat que en els anys posteriors al Congrés de Viena l'estil romàntic s'anava imposant a tot Europa, i que els temes històrics formaven una part molt principal del repertori dels grans promotors del corrent des de la darrerria del XVIII, pot semblar inevitable el decantament dels historiadors catalans del segon terç del XIX cap a aquesta manera de fer. L'efecte difuminador del temps transcorregut des d'aleshores els deixa encara més ben encaixats en la seva època, però, mirades les coses amb una mica més de detall, l'opció romàntica presenta caires problemàtics.

Com hem dit, aquells joves manifestaren la seva inclinació estilística en gèneres com la poesia o el teatre abans d'aplicar-la a la prosa històrica. I probablement, l'especialització com a historiadors —especialitat sempre relativa en un medi social de recursos limitats— va derivar de la confluència cronològica entre els seus primers èxits com a literats renovadors i el sentiment de frustració del moviment acadèmic català, lligat per les estipulacions setcentistes sobre forma i contingut. A la vista dels antecedents locals, l'adopció de l'estil romàntic en historiografia apareix més com el resultat de les incitacions d'un ambient acadèmic autocrític que no pas com l'efecte d'una necessitat genuïna dels neòfits.

Conrear un estil ja consolidat no era pas cap problema a la cultura de base clàssica, basada precisament en la imitació, però n'és un de pes (i molt vivament sentit per tots els que s'hi han trobat, aquí i fora d'aquí) quan es tracta d'un moviment estètic que ha fet bandera de la impugnació de totes les regles tradicionals. Què esdevé el romanticisme —la primera formulació clara d'avantguardisme dins la cultura occidental— quan les formes denominades lliures esdevenen una nova regla? Quan les aparents improvisacions poètiques han après a imitar (o a «mimllorar») les improvisacions dels poetes anteriors?

El títol complet de la primera incursió en la narració històrica d'Antoni de Bofarull, l'arxiver, és patètic: *Hazañas y recuerdos de los catalanes, o colección de leyendas relativas a los hechos más famosos, a las tradiciones más fundadas y a las empresas más conocidas que se encuentran en la historia de Cataluña desde la época de la dominación árabe en Barcelona hasta el enlace de Fernando el católico de Aragón con Isabel de Castilla. Obra compuesta a imitación de ciertas baladas que compusieron en alemán Goethe, Klopstock, Schiller, Burger y Korner*. L'obra aparegué el 1847.

En aquell mateix moment, Pau Piferrer anava escrivint el tercer i inacabat volum dels seus *Recuerdos y bellezas de España*, dedicat, bàsicament, a esmenar els «bunyols» —l'expressió és seva— del primer volum, encetat el 1839 i en el qual un jove de vint anys a penes havia imitat irreflexivament els models francesos que els mestres de la historiografia local li havien indicat.

Quan Piferrer va morir, el 1848, agafà la seva ploma un altre jove romàntic, Francesc Pi i Margall, autor fins aquell moment dels textos de la col·lecció *España, obra pintoresca*. L'any 1852, Pi i Margall havia de fer al seu amic Benet de Llanza una confessió esfereïdora: «He escrito sobre arquitectura unos artículos que al mismo tiempo de escribirlos hubiera podido desvanecer de un soplo. Yo he escrito los "Recuerdos y bellezas de España" sin ningún sentimiento hacia lo bello, con un entusiasmo siempre fingido, mintiendo siempre, produciendo por escrito en los demás impresiones que yo nunca he recibido».

Excepció feta —és clar— d'Antoni de Capmany, que escrivia cinquanta anys abans, la inautenticitat sentimental és el pecat d'origen de tots els historiadors romàntics de Catalunya al segle XIX. El que els pot diferenciar és l'evolució intel·lectual després d'aquell primer pas en fals. Perquè el romanticisme no era sols una moda literària aplicable a l'escriptura de la història, una recepta prefabricada, sinó que contenia un germen metodològic interessant, encara que eriçat de perills. L'eficàcia divulgadora dels nous productes depenia d'una capacitat d'evocar la peculiaritat dels temps passats i exigia que l'historiador se situés en l'ambient cultural dels seus personatges i fes un esforç per recrear-lo amb detalls convinents. Aquest treball de copsar els trets de mons desapareguts i traslladar-los al relat s'havia de basar (i en aquest punt les lliçons del segle anterior foren irreversibles) en el contacte amb materials genuïns: documents o, almenys, fonts narratives pròximes als fets historiat. La familiaritat amb un ventall ampli de fonts fou sens dubte un element positiu que generà una percepció més aprofundida de la història dins el moviment romàntic.

Els escriptors d'història d'aquell temps van poder aprofitar, sense gens de recança, les llegendes, que havien estat proscrietes pels crítics del segle XVIII com a materials aliens a la història. El romanticisme europeu les va rescatar com a portadores d'una veritat menys concreta que els fets documentables però no menys decisiva per a la interpretació correcta de les accions de les generacions passades: l'esperit del temps. Ara bé, en aquesta reavaluació dels elements mítics, els romàntics —els romàntics catalans almenys— van fer passar la utilitat literària immediata per davant de la necessària datació crítica dels materials. (Diguem de passada que

la recepció acrítica de faules o recreacions històriques molt posteriors als fets de referència, imputable als historiadors de la Renaixença, ha estat la principal falla de la historiografia catalana fins molt avançat el segle xx.)

Cap historiador català va arribar a endinsar-se tant en la metodologia romàntica com predicava Jaume Balmes a *El criterio*, obra que conté una simple però excel·lent lliçó teòrica a propòsit de la relació intuïtiva entre l'historiador i l'home modern amb el passat a través dels documents. Però algunes de les pàgines de Piferrer, a *Recuerdos y bellezas de España*, que extreuen dels monuments arquitectònics un coneixement suggestiu de l'Edat Mitjana són un bon exemple d'historiografia romàntica. El romanticisme de Víctor Balaguer és, en comparació amb el de Pau Piferrer, més superficial, més mecànic, si es vol. És més fals, tanmateix, el d'Antoni de Bofarull, que, tot i la superior base documental dels seus escrits, tingué molta menys intuïció històrica. A la seva obra tardana, acabada i publicada ja fora del nostre període, la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, escrita justament en resposta a la *Historia de Cataluña* balagueriana, Antoni de Bofarull va abandonar el romanticisme com si fos un fardell inútil, sense haver-ne copsat, després de tantes exploracions, cap virtualitat.

Situat entre el lirisme sistemàtic de Pau Piferrer i el prosaisme recalcitrant d'Antoni de Bofarull, Víctor Balaguer es troba, certament, més a prop del primer que no pas del segon. Fa de mal comparar, tanmateix, l'obra de l'un amb la de l'altre, especialment els *Recuerdos y bellezas* i la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. El programa lliure del viatge pintoresc de Parcerisa i Piferrer pot fer recolzar les recreacions del passat, de forma aparentment casual, en els punts de detall més ben investigats pels seus antecessors erudits. La individualització literària dels episodis permet deixar ben destriat, almenys en aparença, allò que és veritat documentable i allò que és llegenda més o menys antiga. El pla cronològic de l'obra principal de Balaguer no podia defugir, en canvi, la connexió explícita dels diversos elements disponibles, i això en fa més visible l'heterogeneïtat, encara que la matèria primera sigui la mateixa i el nivell de crítica aplicat no sigui gaire diferent.

De fet, resulta a hores d'ara inútil buscar diferències en els materials emprats per Balaguer i per Piferrer, amidar les llibertats que es prengué cadascun d'ells en la glossa «a la moderna» de les fonts narratives, o, fins i tot, discriminar la vàlua estètica dels resultats respectius. L'un i l'altre, com tots els autors de la seva generació, s'expressaven en una llengua que no els era la més familiar ni la de la major part dels documents inspiradors, i això —com van apreciar Rubió i Lluch i els noucentistes— restringia d'entrada el vol de la historiografia de la Renaixença. Assumit el romanticisme principalment com un vehicle funcional per comunicar-se amb el més gran nombre de lectors possible sense complicar-se gaire la vida, el que importa més en analitzar els productes d'aquesta historiografia és allò que cada autor volia transmetre, els objectius ideològics i els arguments que s'hi relacionen, i no pas la forma ni els procediments literaris. I en l'aspecte ideològic, les diferències d'actitud personal foren, no ja molt significatives, sinó veritablement radicals.

2. El liberalisme i l'esllavissament cap al conservadorisme

«Cataluña no puede romper con su historia, con sus tradiciones, con sus recuerdos. Mientras haya catalanes habrá espíritu catalán, y mientras haya espíritu catalán, que es sinónimo de constitucionalismo y de liberalismo, habrá en este país hombres bastante libres y bastante independientes para oponerse siempre con todas sus fuerzas a las demasías de los gobernantes y a la invasión del absolutismo».

Víctor BALAGUER, *La libertad constitucional. Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema sobre el que se regía antiguamente Cataluña*, Barcelona, Jaime Jepús, 1858, p. 148.

Per als historiadors catalans del segon terç del segle XIX, el romanticisme va ser, d'entrada, un esquer per a atreure lectors; i efectivament, ells van aconseguir d'interessar un públic molt més ampli que en qualsevol etapa anterior. Una certa imatge falaguera del passat compartit esdevingué, des d'aleshores, l'element potser més significatiu del catalanisme (una paraula emprada ja en aquell moment, molt abans de la inflexió obertament nacionalista dels anys de la Restauració). La cultura patriòtica alimentada per la visió del món romàntica era, per definició, una cultura política, que emergia en el context de la revolució i que comportava, d'entrada, pronunciar-se sobre les tesis liberals.

El lligam entre liberalisme i romanticisme a Catalunya ha estat objecte d'un llarg debat. El catalanisme de dreta, triomfador a l'inici del segle XX, va saber implantar la idea que el romanticisme català primerenc i genuí havia estat conservador, i no pas liberal. Però, com hem apuntat, els primers romàntics catalans no en tenien gaire, d'innocència virginal; partien d'un complex tramut d'experiències culturals, treballat llargament a Europa, i enllaçat ja tant amb l'esperit revolucionari com amb el reaccionari. De manera que, aquí, totes les possibilitats eren obertes des de bon començament, i el llevat anticonformista del moviment romàntic podia arrelar amb facilitat damunt dels antecedents locals suscitats per la reacció teòrica contra la violència de l'absolutisme borbònic del Set-cents i en un ambient tan repressiu com el determinat pel recalitrant Ferran VII. La visió interessada i simplificadora del romanticisme català com a propici sempre a la restauració dels valors «tradicionals» —que ja fou impugnada pel mateix Víctor Balaguer a la segona edició de la *Historia de Cataluña* en parlar de la genealogia de la Renaixença literària— es pot donar avui per superada.

És cert, però, que, a diferència d'altres manifestacions culturals del romanticisme, la nova historiografia no arrencà amb les primeres lluites per demolir l'Antic Règim espanyol, sinó quan el punt àlgid de la revolució acabava de passar i començava el llarg predomini «moderat» de l'era isabelina. Per això, els definidors de la cultura històrica del romanticisme català amagaren o desautoritzaren les seves primitives tendències filorevolucionàries com un pecat de joventut i desenvoluparen la seva activitat, la més madura i influent, sota el signe del conservadorisme. Els que havien esdevingut contrarevolucionaris vers 1840 i derivaren cap a posicions conserva-

dores cada cop més fins als temps de la Restauració, influïren poderosament en els intel·lectuals catalanistes de les generacions següents. Amb aquesta herència i amb la perspectiva que dóna el temps, aquella ressaca ideològica ha pogut semblar al catalanisme del segle xx la sòlida pedra fundacional de la Catalunya contemporània i l'opció més correcta davant els nombrosos paranys que tenia plantats el poder central espanyol. Però el seu efecte immediat fou, justament, la desmobilització política i el conformisme davant les successives maneres que adoptava la inèrcia estatal espanyola.

La trajectòria de Pau Piferrer, breu però coincident amb l'agitada experiència dels anys de l'esclat revolucionari i de la ressaca posterior, té molts paral·lels amb la de Manuel Milà i Fontanals, l'estudiós de la literatura medieval. Com ell, va anar de l'entusiasme liberal cap al conservadorisme, primer un conservadorisme militant i finalment un conservadorisme desencantat i escèptic. Val la pena de dir que les successives actituds personals de Piferrer foren una bona adaptació a les possibilitats ofertes als intel·lectuals en aquell arc històric dels anys trenta i quaranta del segle XIX, i que la seva inhibició política final —la de l'inacabat tercer volum de *Recuerdos y bellezas de España*— correspon al moment personal de més capacitat d'aprofundiment historiogràfic.

La inflexió ideològica de Piferrer se sol connectar amb el característic to elegíac de la seva prosa històrica. La deploració d'allò que s'ha perdut irremissiblement harmonitza molt bé amb l'esperit primari de la historiografia com a activitat humana. El record tendeix a ser enyoradís i, en temps de canvis profunds i clarament percebuts per l'escriptor i pel seu entorn social, el conreu de la historiografia pot tenir una funció compensatòria evident, sense que quedin predeterminades, en aparença, les interpretacions. Ara bé, la simple ornamentació de qualsevol temps passat, de tot el passat, equival a una crítica del present, i amb això l'historiador ja ha fet la seva aportació a la política conservadora. Si, a més, el reequilibri social postrevolucionari recupera alguna de les coses que havien estat considerades insalvables en el decurs del tràngol, aleshores haver-les plorat i reivindicat esdevé un gran mèrit. Tot això ha estat molt celebrat per la posteritat neocatòlica (i catalanista, a partir del fort empelt entre els dos corrents per obra de Torras i Bages i el seu cercle) en el cas de Piferrer. Com és sabut, ell no va tenir temps vital per aprofitar els possibles rèdits del seu enginy historiogràfic indubtable i de la seva adhesió a la «causa».

Els límits pràctics de la restauració eren, tanmateix, molt objectius, i són ben visibles a l'obra dels historiadors catalans. Piferrer podia enyorar la teocràcia pontifícia que s'havia expressat en el perfecte art romànic, però en cap cas podia ignorar que havia plogut molt des del segle XII i que l'Edat Mitjana mateixa havia culminat amb l'esplendor urbana de la cultura gòtica i amb l'anunci de la civilització laica moderna, exalçada pels liberals. La percepció de la inevitabilitat aparent de l'evolució universal bloquejava qualsevol intent seriós d'ultrapassar la deploració de les pèrdues sofertes per l'Església i pels altres poders. Com a molt, es podia rastrejar una continuïtat local de les «bones» tradicions. En això consistí l'esforç desplegat per insuflar esperit romànic a la catedral de Barcelona. Arribar a la reconstitució d'una filosofia de la història providencialista havia quedat fora de les possibilitats.

Als membres de la dinastia dels Bofarull, de trajectòria més llarga si no més complexa, la deriva conservadora els portà molt més lluny, però no cap a Bossuet. En el seu cas, el problema religiós ocupà sempre un lloc secundari. La insatisfacció davant el caient centralista del nou Estat constitucional espanyol, viscut molt de prop a causa del seu exercici com a funcionaris de l'administració perifèrica, fou el motor que els dugué a anar-se desentenent dels principis liberals i a concentrar els seus estudis en el procés d'absorció de l'antiga personalitat política de Catalunya per la monarquia hispànica. És una gran ironia que ells precisament, els arxivers catalans eminents, els dipositaris de la tradició crítica establerta al segle XVIII, fossin a causa de l'obsessió per aquell problema polític, els més sensibles a l'encís dels discursos patriòtics coneguts al segle XVII (que, historiogràficament, formen part de la tendència falsària).

Seguint les orientacions del seu oncle Pròsper per aquest camí tèrbol, Antoni de Bofarull anà desenvolupant, des de mitjan segle fins al final de la seva vida, és a dir fins al darrer decenni de la centúria, una visió de la història particular de l'eclipsi polític de Catalunya com el fruit contingent d'un seguit de casualitats, és a dir, com un procés atzarós i de fet intel·ligible. Com que la seva funció reflexiva com a historiador havia quedat delimitada a la peripècia dinàstica local, Antoni de Bofarull estenia el mateix judici escèptic a tota la història universal: passat, present i futur. Difícilment es pot arribar a construir una historiografia sòlida amb una filosofia de la història tan prima, per no dir amb un pensament tan negatiu sobre la matèria i sobre l'activitat mateixa de l'historiador. La fragmentació del discurs a la *Historia crítica* de Bofarull és un bon reflex d'aquesta desorientació. La inoperància reconeguda de la seva deploració per una Catalunya irrecuperable i de perfils mítics, perduda no se sap per què, n'és la conseqüència lògica.

El contrast entre aquesta indolència conservadora i l'optimisme pragmàtic de Víctor Balaguer no pot ser més esclatant. Com és sabut, la vida activa de Balaguer comprèn dues etapes ben diferenciades, separades per la revolució de setembre de 1868. Fins a la caiguda d'Isabel II, fou un escriptor i periodista adepte al progressisme. A partir de 1868, exercí diferents càrrecs polítics. La part més creativa de la seva vida, des del punt de vista historiogràfic, correspon a la primera de les dues etapes, i més en concret es desenvolupà els anys compresos entre 1852-1853, moment d'impartició del curs de divulgació històrica publicat tot seguit amb el títol de *Bellezas de la historia de Cataluña*, i 1865-1866, amb l'edició de *Las calles de Barcelona*, obra que ja té, en bona part, un caràcter de recapitulació.

El context de l'inici de la carrera historiogràfica de Víctor Balaguer és diferent del de Pròsper de Bofarull i, fins i tot, del de Pau Piferrer. El 1845, la revolució jurídica del liberalisme havia quedat estabilitzada i la definició del model estatal que havia de presidir la nova societat havia quedat en mans dels moderats i, darrere d'ells, dels cortesans i líders que continuaven al servei «incondicional» de la dinastia regnant. La teoria i, sobretot, la pràctica política dels primers anys de l'era isabelina van estar marcades per una tendència a la concentració del poder en poques mans que podia invocar doctrines franceses modernes (jacobines o napoleòniques), però que, a Espanya, tenia un fort regust d'Antic Règim, perquè continuava visiblement les

inèrcies borbòniques del segle anterior. Altrament, la centralització s'orientava principalment al drenatge de recursos locals amb destí al poder estatal i no anava acompanyada per una organització eficient de l'administració territorial ni per una distribució equilibrada d'una despesa pública que, en qualsevol cas, havia quedat reduïda a mínims. Res no pal·liava, doncs, la frustració de les esperances que les elits intel·lectuals i polítiques barcelonines i les d'altres ciutats espanyoles havien dipositat en la refundació estatal.

A partir de 1851 mateix, quan el règim hagué d'obrir una mica la mà per encabir la part de l'oposició política situada dins dels confins del liberalisme, les crítiques al model politicoadministratiu novament instaurat s'obriren pas fins a les Corts. El segment progressista del liberalisme, organitzat parlamentàriament com a minoria, féu bandera de la descentralització i, encara que no sempre conseqüent i eficaç, fou amb aquest programa que assolí influència i quotes de poder fins que la involució definitiva del regnat, la posterior a la caiguda del govern llarg de la Unió Liberal, féu poc menys que inevitable una nova onada revolucionària, que esclatà el 1868.

En l'ambient de lluita per un ordre polític liberal no centralista, i més enllà de les peripècies concretes de legislatures, conspiracions i cops d'estat dels anys cinquanta i seixanta, la tasca més important de Víctor Balaguer fou buscar en l'arsenal de la història catalana arguments legítims del projecte progressista, que comprenia no sols un afany de poder sinó també una visió del món, una veritable cultura congruent amb els avenços de la ciència i de la tecnologia. Potser és sobrer recordar la importància de la teoria del progrés com a corrent principal de la filosofia de la història europea i americana entre el segle XVIII i el XX, i que en relació amb ella es definiren les altres propostes d'interpretació, decididament minoritàries sempre al llarg del segle XIX. Però quan traslladem la imatge internacional a la petita escena de la Catalunya de mitjan vuit-cents, el recordatori ens permet d'entendre l'embranchida de Víctor Balaguer i el seu èxit durador enfront d'altres historiadors i intel·lectuals potser amb més pes o representativitat dins de la societat local, però llamentosament conscients d'haver quedat reduïts per la dinàmica històrica universal a la ingrata condició de resistents en un combat perdut des de bon començament.

Val a dir que, per a fer arrelar la idea moderna de progrés a Catalunya, la tradició intel·lectual autòctona proporcionà a Balaguer no sols materials abundants, sinó construccions d'una consistència considerable, susceptibles de ser adaptades amb facilitat a la conjuntura isabelina i vehiculades a través d'un estil decididament romàntic. I no calia que furgués gaire. Podia entroncar directament amb intents recents en la mateixa línia, com és el d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, un erudit liberal mort el 1851, autor de *Barcelona antiga y moderna*, obra apareguda per fascicles i completada editorialment el 1854 gràcies a la cura del fill de l'historiador, Emili Pi i Molist. A través de Pi i Arimon, Víctor Balaguer podia accedir amb comoditat a les fonts doctrinals locals més propícies a l'intent progressista. Entre aquestes fonts, figura en primer terme Antoni de Capmany, un autor reconegut per tothom, però que pot ser llegit de maneres molt diverses, com un apòlogista nostàlgic de la societat estamental i d'un Antic Règim de perfils

idíl·lics, o com un il·lustrat, un teòric del progrés material i precursor del liberalisme, o —en cara— com un proromàntic. A les obres de Pi i Arimon i Víctor Balaguer, més significatiu en cara és potser l'ús intens dels *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña —un historiador negligit pels Bofarull—, que, a més de recapitular la important tradició de pensament polític del sis-cents, proporciona una trama molt compacta de la història catalana en un sentit neta-ment protoliberal.

Altres cop, com en el cas de Piferrer, la comparació entre l'obra principal de Víctor Balaguer i la de Pi i Arimon, que adopta l'aparença d'una guia enciclopèdica sobre la capital catalana, és dificultada per l'aspecte formal. L'autor de *Barcelona antigua y moderna*, home d'una generació anterior, molt lligat a l'esperit setcentista, presenta, certament, un equilibri diferent entre els elements romàntics i els de l'erudició crítica. Els recursos romàntics, extrets —de vegades literalment— dels escrits de Piferrer, són utilitzats de manera molt discreta i tan sols per afegir color en algun punt estratègic del discurs. Tot i la vocació en principi popular de l'obra, el to predominant de Pi i Arimon és de severitat erudita i crítica, i no s'hi pot observar la tendència a aprofitar els materials més proclius a les expansions retòriques sense haver mirat d'establir-ne la veracitat. En qualsevol cas, el registre historiogràfic és sempre clar, a causa de la contextualització de les explicacions en un format amb divisions molt tipificades.

Fou Pi i Molist, específicament, qui, en un dels darrers lliuraments editorials de l'obra concebuda pel seu pare, desaprovà les primeres incursions historiogràfiques de Víctor Balaguer des del punt de vista del mètode crític. Però en aquesta censura encertada, a banda d'una certa amargor dictada segurament per l'orgull filial, no s'hi observa hostilitat envers la intenció ideològica de l'autor nou, perquè, evidentment, el credo polític de Balaguer és molt pròxim al de Pi i Arimon.

És cert que, des del punt de vista de l'exercici professional dels historiadors, l'erudició apareix com el nexa principal de caràcter positiu que hi pot haver entre els autors de diferents generacions, i que ja Víctor Balaguer, volent fer-se acceptar, mirava de subjectar-se a la imatge corporativa. Però, en certa manera, va introduir una pista falsa amb la seva al·legació de Pròsper de Bofarull, Pau Piferrer i Antoni de Bofarull com els seus antecedents erudits, feta a l'inici de *Bellezas de la historia de Cataluña*. El que els deu, sobretot, és la legitimació per lliurar-se sense recança al conreu d'una prosa històrica romàntica de vocació popular, perquè l'ús que Balaguer féu de les aportacions erudites d'aquests autors va ser merament passiu. No fou pas una continuïtat en el mètode de recerca ni, molt menys, un aprofundiment, sinó una reproducció literàriament variada. Pi i Arimon, com hem dit, sols utilitzà de manera incidental les aportacions retòriques de Pau Piferrer, i la seva erudició, profunda, és independent de l'autoritat de Pròsper de Bofarull. Però, atès que Víctor Balaguer no va ser mai un investigador, tampoc no seria encertat marcar la seva relació amb Pi i Arimon en aquests termes. El lligam —repetim— és d'una altra mena. Se situa en l'àmbit de la filosofia de la història i de la consegüent tria i lectura dels antecedents locals.

3. El catalanisme o —si voleu— el nacionalisme

«Brillante espectáculo ofrece la Cataluña moderna al examen del observador, y mayor aún y más brillante le ofreciera si la actual centralización administrativa, que convierte a la Corte en opresora de las provincias, como señora feudal de nuestros tiempos, no hubiese en muchas ocasiones privado de protección creando obstáculos a su desenvolvimiento. Gracias a las ideas de libertad que van generalizándose, gracias al triunfo seguro y próximo de ese ejército de pensadores soldados que proclaman como dogma la soberanía nacional, espíritu de nuestras antiguas libertades forales, Cataluña puede contar con un espléndido porvenir. Es acreedora a él por su pasado, por su presente mismo, por la laboriosidad, el valor, la dignidad, la consecuencia, la sensatez y el proverbial y elevado patriotismo de sus hijos. Cataluña ha sido. Cataluña será. ¡Que el supremo autor de todo lo creado conceda a esta tierra la paz, la libertad y la independencia de que sus hijos necesitan para labrar su prosperidad y su dicha.»

Víctor BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de glorias pasadas, Barcelona, Salvador Manero, 1863, vol. V, p. 841-842.

Una superfície romàntica i un fons liberal: aquestes són les dues coordenades que emparenten la historiografia de Víctor Balaguer, per exemple, amb la de Jules Michelet. En tractar la matèria, l'historiador català —a diferència del que podia o havia de fer-se a França, amb una tradició de recerca molt més consolidada— no féu gaire cas de les restriccions d'ordre disciplinari. La seva selecció d'elements dins la història catalana respon directament, o bé al disseny didàctic progressista, o bé a l'afany de captar lectors nous, o bé a tots dos objectius sumats. L'erudició crítica aplicada a l'aclariment monogràfic, que és el paràmetre més apreciat sempre per la corporació dels historiadors, queda molt en segon terme —per no dir que és absent— a la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, el cim de la producció balagueriana. I no obstant la inexistència de barreres deontològiques, el discurs de Balaguer, de vegades abandonat a la facilitat de la ploma, de vegades negligint fets que no li convenen, no és fill de la ignorància, i cada vegada ho fou menys. El seu creixement com a historiador —com a historiadore filòsof, potser valdria la pena d'especificar— fou molt ràpid.

Als *Recuerdos de viaje* de 1852 —l'obra criticada per Pi i Molist— i a *Bellezas de la historia de Cataluña*, de l'any següent, la faceta estrictament romàntica de l'autor va quedar ja dibuixada amb els seus trets definitius: la celebració de l'època medieval i l'acceptació de les llegendes com a material revelador del caràcter del poble. Però els símptomes d'una consciència liberal ben desperta, discernibles en aquells treballs primerencs, esdevingueren dominants a les obres posteriors al Bienni Progressista de 1854-1856: en primer lloc, a *La libertad constitucional (Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema sobre el que se regía antiguamente Cataluña)*, obra publicada el 1858, i a la col·laboració amb Lluís Cutchet, el projecte no completat d'una *Cataluña vindicada*, que deixà aquell mateix any el seu

volum inicial i únic; poc després, a la cèlebre *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, publicada entre 1860 i 1863; i, finalment, a *Las calles de Barcelona*, de 1865-1866, obra que comença amb un preanunci de la revolució contra el règim isabelí i amb l'encaix legitimador de la insurrecció imminent amb els antecedents històrics de Catalunya i de la seva capital.

A la darrera de les obres citades, a la segona edició de la *Historia de Cataluña*, ja als anys vuitanta, i en els altres treballs tardans, Víctor Balaguer va saber respondre, amb encert variable però amb domini teòric de les regles de l'ofici d'historiador, als seus crítics locals, com Pau Parassols o Mateu Bruguera, autors pendents de minúcies i vigilants de l'ortodòxia. Però els seus adversaris d'elecció havien estat uns altres. Per un costat, Joseph de Maistre, el vescomte de Bonald i Juan Donoso Cortés, patriarques del reaccionarisme europeu modern i principals i més perillosos impugnadors de la concepció il·lustrada i liberal del món. (Aquests són tres autors encara al·legats amb insistència pels teòrics del feixisme i presents, per tant, en alguns dels debats polítics més transcendents del segle xx.) I per l'altre costat, Balaguer s'enfrontà amb els denominats continuadors del pare Juan de Mariana, és a dir els historiadors d'una Espanya identificada simplement amb Castella i que, a través de la *Historia de España* de Modesto Lafuente (1850-1867), anaven obtenint una bona adaptació del vell discurs als paràmetres polítics del liberalisme triomfant, en la seva variant «moderada». (Com s'ha fet palès recentment, la continuïtat del pare Mariana és ben viva a les institucions acadèmiques de l'Espanya madrilenya.) És aquesta tria d'adversaris la que dona una gran significació a l'esforç de relectura del passat català que féu Víctor Balaguer a les seves obres més ambiciosos, i el que fa que encara conservi interès.

Els historiadors amb base a Madrid, a prop del centre del poder sota els Àustries i els Borbons, van considerar sempre que el fil conductor de la història espanyola passava exclusivament per les terres castellanes o, amb més exactitud, pels avatars de les dinasties que ocuparen successivament el tron d'Astúries, de Lleó i de Castella, hereves dels mítics monarques visigots. La peripècia de l'acumulació de territoris a l'entorn d'aquell nucli de poder fou l'argument principal dels historiadors oficials i oficinosos. La pretesa reunificació (quasi)peninsular sota els símbols de Castella, a l'Edat Mitjana, era vista com el primer i més llarg capítol d'una història que continuava, a l'Edat Moderna, amb l'expansió imperial dels castellans o espanyols pels dos hemisferis.

La refundació constitucional engegada a les Corts de Cadis implicà un gran canvi conceptual en aquesta tradició àulica i una oportunitat de reobrir el procés d'interpretació del passat col·lectiu. Els ideòlegs liberals, d'acord amb el model francès, teoritzaren la unitat d'Espanya, no ja com una monarquia, sinó com una nació, és a dir com una comunitat formada per ciutadans iguals en drets; ja no com un fet determinat per una tradició d'exercici del poder a la península Ibèrica, sinó com un projecte col·lectiu d'institucionalització orientat cap al futur i avalat pel plebiscit de la gent del país en aixecar-se contra l'ocupació napoleònica. I per a fer arrelar aquest projecte liberal i no oferir-lo com una simple imitació d'allò que s'havia fet a la mateixa França, els constituents de Cadis van lligar-lo amb les tradicions espanyoles anteriors a la irrupció de la monarquia absoluta; és a dir, van adoptar una actitud historicista.

En aquesta construcció ideològica, que es manifesta amb nitidesa al cèlebre discurs preliminar de la Constitució de 1812, conflüen estudiosos de diferents parts d'Espanya, però va ser el català Antoni de Capmany qui va aportar-hi l'ingredient més innovador respecte a la tradició historiogràfica lligada fins aleshores a l'exaltació de la monarquia hispànica. L'aportació no tenia res d'especulatiu, perquè es tractava senzillament de contrarestar el discurs centralitzador que venia de Madrid amb l'al·legat d'una altra historiografia oficial, la que havia emanat de la Generalitat i del Consell de Cent barceloní arran del desplegament plurisecular dels conflictes de les institucions catalanes amb els seus reis: els Habsburg, naturalment, els Trastàmara procedents de Castella i, també, abans, els del casal de Barcelona. En efecte, Capmany acudí a Lluís de Peguera i a altres expositors del dret públic català i subratllà davant dels seus col·legues parlamentaris que els antecedents més sòlids de la llibertat retrobada eren les institucions polítiques pròpies dels reialmes de la Corona d'Aragó, amb unes tradicions parlamentàries molt més sòlides que les dòcils Corts de Castella. Capmany retreia la tradició política de Catalunya i els altres estats associats com un patrimoni que podia oferir al conjunt dels espanyols com la base més ferma per a la flamant nació constitucional.

La fama actual de les aportacions de Capmany a la història econòmica de Barcelona i de Catalunya, escrites encara sota l'Antic Règim, és incomparablement superior a la de la contribució historiogràfica al projecte liberal espanyol, feta en el mateix moment de la seva posada en pràctica legislativa. Però, a pesar del criteri dels historiadors del segle XX, la transcendència de l'aportació capmanyiana al pensament polític va ser més immediata i, probablement, la seva influència ha estat més constant, profunda i dilatada. Tot el liberalisme català en procedeix, i Víctor Balaguer, en particular, li deu moltíssim.

Més enllà de la màscara romàntica del discurs històric ofert per Balaguer pels volts de 1860, la seva visió del caràcter català conserva els trets principals de la teoria de Capmany, simplement adaptada al llenguatge constitucional ja consolidat i atenta a les incerteses conjunturals del regnat d'Isabel II i als perills d'un ambient cortesà que havia retingut nombroses inèrcies d'Antic Règim a través del canvi liberal i apareixia com un obstacle i no pas com un instrument del progrés. De fet, l'únic tret diferencial dels catalans actiu en els escrits balaguerians és l'amor incondicional de la llibertat política i la disposició indeclinable a lluitar per a preservar-la tal com era estatuïda en un aparell institucional autòcton que és presentat, alhora, com a expressió fidel de l'essència nacional, en origen, i com a garantia de la seva perennitat a través de tots els tràngols, passats i presents. D'acord amb aquesta interpretació capmanyiana del llegat juridicopúblic català i dels seus efectes socials, el context de civilització del segle XIX atorgava als catalans una missió de lideratge respecte a la resta d'Espanya: arrossegar-la cap al camp de la llibertat i del progrés material i espiritual.

Com en els escrits polítics del seu predecessor il·lustrat, però de manera més insistent encara, en els treballs històrics de Víctor Balaguer l'apologia de Catalunya és indestriable de l'apologia de la llibertat. El passat català hi és rememorat sempre en funció d'aquest valor específicament modern però que és vist també com la substància mateixa de l'epopeia humana i la

causa final de tot el moviment dels segles. És a dir, el viatge retrospectiu de Balaguer no comporta cap evasió dels problemes del present ni el retrobament d'altres valors espirituals, sinó, ben al contrari, la certificació que, en totes les cruïlles històriques de la col·lectivitat catalana, hi ha hagut el mateix compromís de fons amb la força que engendra el progrés humà. Comparades amb la continuïtat del reflex nacional, les diferències entre els segles són vistes com a variacions insubstancials —canvis de paisatge o de decorat, podríem dir—, i en això, Balaguer, no respon gaire als trets prototípics de l'historiador romàntic.

A diferència dels historiadors romàntics conservadors, que es complauen en la imprecisió dels fets i el misteri dels primers segles de l'Edat Mitjana —els de la formació de l'entitat política catalana—, Víctor Balaguer, fidel al seu argument liberal i seguint la petja dels discursos dels juristes, mira de fixar amb tota claredat la llibertat originària de la població autòctona i la preservació d'aquest bé suprem —o de la seva memòria viva— a través de totes les sobiraniaes. Més que no pas les llegendes pintoresques que amenitzen les pàgines de la seva *Historia de Catalunya*, és crucial per a Balaguer, per exemple, la presentació de les expedicions carolíngies al sud dels Pirineus com l'efecte d'un pacte entre les dues parts beneficiàries de la campanya contra els moros, i de l'entronització de Lluís el Piadós com el resultat d'una elecció lliure dels catalans i no de la conquesta militar franca. La resta de l'Edat Mitjana —feudalisme inclòs— és vista, en conseqüència, com el desplegament d'un sistema polític basat en la primacia de la llei pactada sobre la voluntat del monarca i en la preeminència creixent de les institucions parlamentàries i de la participació popular en la dinàmica nacional.

Malgrat que aprofita amb brillantesa moltes de les oportunitats literàries que subministren els regnats dels segles XIII i XIV, l'expansionisme mediterrani i les grans cròniques, Víctor Balaguer no situa el clímax històric de Catalunya en aquells temps ni en aquell ordre de fets. Perquè, en efecte, per al seu objectiu eminentment didàctic, l'harmonia entre les forces socials del país i els desigis dels reis del casal de Barcelona —harmonia del tot desitjable, és clar— pertany a un passat ja clausurat; en canvi, el divorci entre els catalans i els seus monarques a propòsit del manteniment del règim de llibertats forma part dels antecedents immediats de la situació contemporània.

Sota l'influència directa dels *Anales* de Narcís Feliu de la Penya, Víctor Balaguer —juntament amb Cutchet primer, i després tot sol— subratllà que els fets més gloriosos de la història catalana eren els tres aixecaments armats de les institucions públiques locals contra els seus reis: al segle XV contra Joan II, al segle XVII contra Felip IV i a l'inici del XVIII contra Felip V. És evident que aquestes insurreccions —al final de les quals la causa catalana quedà sempre vençuda i la llibertat cada vegada en un graó més baix— eren presentades d'acord amb la teoria política de la legitimitat de la rebel·lia contra un poder tirànic. Però Balaguer i Cutchet afegiren al discurs clàssic una segona legitimitació, d'ordre més positiu a la llum de la teoria del progrés. És la reivindicació del valor permanent de l'objecte defensat contra els abusos del poder, a través de l'associació estreta del règim parlamentari català a l'anglès. L'evolució d'aquest darrer, que, a diferència de l'anterior, ha aconseguit sobreviure als embats de l'absolutisme, permetia a Ba-

laguer mostrar que era possible passar de les llibertats medievals fins a la modernitat sense passar per la centralització, ni per l'absorció de tot el poder pels reis, ni per les recaigudes autoritàries jacobina i bonapartista. A través de l'analogia amb el parlamentarisme britànic, els intel·lectuals liberalprogressistes catalans renovaren coherentment el discurs capmanyà i oferiren un altre cop l'experiència de la Corona d'Aragó a la resta de l'Espanya política com un exemple autòcton de transició liberal, més segur i d'efectes més tangibles que el model francès, seguit amb entusiasme i desencert pels governants al servei de la dinastia borbònica.

Al costat de la reivindicació de la història catalanoaragonesa, calia —en els primers moments de l'Espanya constitucional— rellegir la història castellana des de la perspectiva liberal, i més d'un ciutadà procedent de l'àrea aragonesa hi col·laborà. Al poema inconclús *Les Comunitats de Castella*, Antoni Puigblanch —un altre català present a les Corts de Cadis i a les del Trienni Constitucional i originador de la Renaixença segons la visió de Víctor Balaguer— exaltà un cèlebre episodi de lluita per les llibertats tret de la història castellana, i ho féu en una llengua catalana que el poeta veia lògicament condemnada a desaparèixer dins la nova vida nacional del segle XIX. Però entre Capmany i Puigblanch, malgrat la gosadia d'aquest darrer, s'aprecia ja l'erosió del somni constitucional de l'any dotze al llarg del regnat de Ferran VII. Es renuncia a parlar als castellans d'història catalana, i és perceptible l'esforç per autoconvèncer-se que també entre els castellans es pot trobar l'esperit liberal i que l'abandó de la llengua vernacla serà compensat pels avantatges de viure en llibertat dins una nació més àmplia i més forta. La reconducció «moderada» del procés polític després de la flamarada dels anys trenta va comportar, finalment, la renovació de l'hegemonia de la versió castellanista d'Espanya —servida per uns historiadors orientats per l'Acadèmia de la Història— i una reducció dràstica del potencial alliberador de la memòria preservada. L'escàndol promogut en l'ambient polític de Madrid el 1860 per un quadre d'història que glossava també la lluita dels comuners castellans, obra deguda a un pintor valencià, és un bon senyal de la involució política i de la fèrria censura aplicada en historiografia a l'Espanya dominada pel liberalisme més conservador.

Després d'haver estat menystinguts i malmesos institucionalment per les tendències absolutistes de la monarquia hispànica abans i, sobretot, després de la Guerra de Successió, els antics reialmes «perifèrics», presents en el denominat títol llarg dels reis d'Espanya, foren suprimits finalment per la revolució liberal, que els convertí en províncies o els esquarterà entre diferents demarcacions provincials, com fou el cas de Catalunya. En l'ordre del nou Estat constitucional del segle XIX —i en la teoria i la pràctica de les institucions de cultura de dependència estatal—, les històries polítiques d'aquests reialmes ja desapareguts quedaven degradades, amb efectes retroactius, a la condició d'històries provincials, diferents i secundàries respecte a la història general, és a dir la de Castella, o més ben dit la de la Corona de Castella.

Com és natural, aquesta distorsió dels fets —aquesta apropiació il·legítima de la memòria— no va ser mai contemplada amb indiferència pels historiadors catalans, i la polèmica, oberta o en estat latent, ha continuat fins a l'actualitat. L'ambició i l'eficàcia de les respostes donades pels intel·lectuals catalans arran de la implantació del liberalisme foren, però, molt di-

ferents. Algunes d'elles, radicals en l'aferrament a les tradicions, quedaren marginades per la seva oposició utòpica a les realitats de la societat vuitcentista, irreversiblement transformada per les regles liberals. Unes altres restaren presoneres de l'acceptació bàsica de la pràctica de govern dels liberals moderats i no van poder aixecar gaire la veu contra l'acadèmia madrilenya. Sols des de l'oposició d'esquerra a la centralització va poder cobrar significació política nova el record del passat privatiu de Catalunya.

Si arran del 1808 va semblar que la unitat espanyola s'afirmava de manera incontrovertible per la voluntat dels ciutadans de les seves regions, les crisis del regnat de Ferran VII havien produït esquerdes en l'edifici. Així, Puigblanch, des de l'exili anglès, podia pensar en una península Ibèrica dividida en tres estats diferents, sotmesos a influències externes diferents, com a tràmit per consolidar el llegat liberal almenys en el terç nord-oriental, el més avançat. Amb poca diferència, aquesta part «salvable» d'Ibèria coincidia amb els perfils de l'antiga Corona d'Aragó. També Víctor Balaguer i el moviment progressista català de mitjan segle XIX van considerar més forts els lligams entre Catalunya i les altres peces de la Corona d'Aragó que amb la resta d'Espanya. Ho eren, als seus ulls, precisament pel caràcter contractual del vincle, oposat a la dinàmica de l'expansió i la conquesta militar.

Una estratègia compartida pels historiadors catalans de l'etapa posterior a la revolució liberal fou elaborar els seus discursos al voltant de la polaritat passat-present. Més enllà de la pura enyorança del passat, de qualsevol passat llunyà, com a denúncia de l'actualitat prosaica, els romàntics catalans heretaren de Capmany una periodificació clara: el triomf de Felip V el 1714 separava el passat de Catalunya del seu present.

Des del punt de vista del patrimoni institucional autòcton, la frontera és clara, i així ho apreciaren els catalans atents als vaivens de la llibertat; entre els historiadors sensibles a la divisòria hi figura, naturalment, Víctor Balaguer. Les peripècies de l'Espanya vuitcentista afavorien un cert escepticisme, però l'evolució del context europeu feia indubtable, als ulls dels progressistes, el triomf final de la llum, i, per tant, que el futur comportaria la renovació de l'enllaç amb el passat que l'absolutisme havia volgut esborrar.

Per als conservadors com Piferrer o els Bofarull, en canvi, el cop de 1714 era irreversible pel que feia a l'Estat i a la sort de les nacionalitats (nació i Estat eren vistes com a paraules sinònimes). Segons els romàntics conformistes, la llibertat autèntica —la que emanava de les tradicions cristianes— havia desaparegut aleshores per no retornar, perquè consideraven enganyses les promeses del progrés modern i veien el liberalisme simplement com la continuïtat del discurs del poder que havien començat a confegir els monarques absoluts i els seus apòlogistes. I així, resignats amb un descabdellament històric aparentment inevitable, consideraven definitivament clos el cicle vital de la nació catalana, substituït, en el present, per la nova nació espanyola que havia absorbit totes les personalitats nacionals anteriors de la península Ibèrica i illes adjacents, excepte Portugal, és clar.

Seguint la lògica d'una actitud merament defensiva i, per tant, abocada a retrocedir sempre, els mateixos autors —que tan reticents es mostraven davant les oportunitats que oferia el dis-

курс liberal de la nova Espanya— acceptaren sense gaire problema una altra divisòria entre passat i present procedent de la tradició àulica castellana, revalidada sota el domini moderat: la que posava l'èmfasi en la vinculació dinàstica de 1479 entre Aragó i Castella com el retrobament de la vella unitat visigòtica i el reinici de la història unitària d'Espanya després del parèntesi medieval. Els manuals d'història espanyola de Joan Cortada mostren la lògica conjuntural d'aquesta acceptació, perquè, arran de l'assentament del règim liberal moderat, aquella periodificació havia estat entronitzada als programes oficials d'ensenyament. Però l'acceptació de la peripècia dinàstica del darrer segle de l'Edat Mitjana com l'acte fundacional de la nació espanyola moderna desplaçava el centre d'atenció del debat històric, temàticament i cronològicament. No sols equivalia a reconèixer la continuïtat lògica de les accions de la institució de la monarquia al llarg dels segles i a admetre que els moviments de resistència a l'empresa d'aquest agent havien estat contraris al sentit de la història, sinó que diluïa la importància del parlamentarisme antic i modern.

Víctor Balaguer formà part del grup d'intel·lectuals catalans que no va acceptar aquests termes del debat sobre nació i Estat. Paral·lelament a la seva tasca historiogràfica dels anys cinquanta i seixanta, un company polític, Ferran Patxot, dedicava importants energies a l'escriptura de la història general d'Espanya sobre la base de la plurinacionalitat ibèrica. La idea de la conformitat entre la natura dels pobles ibèrics i l'organització confederal és el fil conductor d'aquestes construccions historiogràfiques, que, entre altres coses, ofereixen una solució al problema de la divisió en dos Estats diferents: Espanya i Portugal. Si més no, en posar davant els ulls del lector espanyol l'existència de Portugal, feien palès el taló d'Aquil·les de la teoria d'Espanya com una unitat natural constituïda al voltant de Castella.

Al llarg del vuit-cents, els apoloģistes del poder estatal anaven aconseguint entroncar el seu disseny polític concret amb la teoria del progrés, hegemònica com a filosofia de la història, i presentaven com a eix de la progressió de la civilització europea la constitució d'unitats estatals cada vegada més extenses i amb més concentració de poder. Aquesta línia de pensament tenia un gran sentit en una Alemanya políticament fragmentada i a les portes de la unificació imperial, o en una França que anava aconseguint de llimar les diferències entre les seves regions a base d'un fort aparell estatal. A Espanya, un discurs anàleg podia ser també una expressió dels desitjos dels governants instal·lats a Madrid a l'entorn de la monarquia, però la feblesa interior i exterior de l'Estat restringia força les seves possibilitats d'èxit i de desenvolupament. Amb la seva combinació de romanticisme, liberalisme i nacionalisme, Víctor Balaguer va treballar amb els ingredients ideals per oferir desenvolupaments alternatius i evitar la percepció d'Espanya com una presó de nacions.